

А. М. Хоречко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ПРЕДВОДИТЕЛІВ
ДВОРЯНСТВА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Зроблено спробу створити узагальнений соціокультурний портрет губернських та повітових предводителів дворянства Катеринославської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: Катеринославська губернія, губернський предводитель дворянства, повітовий предводитель дворянства.

Осуществлена попытка создать социкультурный портрет губернских и уездных предводителей дворянства Екатеринославской губернии конца ХІХ – начала ХХ вв.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, губернский предводитель дворянства, уездный предводитель дворянства.

The author of the article gave it a shot to create the general portrait of province and district leaders of the nobility of Katerinoslav province at the end of the 19-th century and at the beginning of the 20-th century.

Key words: Katerinoslavskaya province, guberns'kiy leader of the nobility, district leader of the nobility.

Протягом другої половини ХVІІІ – початку ХХ ст. дворянство належало до соціальної еліти України, було головним привілейованим станом, його представники займали ключові посади на всіх рівнях влади. Дворянство Російської імперії, до складу якої в зазначений період входила і Катеринославська губернія, мало свою корпоративну організацію, головним елементом якої був інститут предводителів дворянства. Предводителі дворянства відігравали величезну роль у житті краю, будучи представниками і членами численних місцевих установ, займали ключові посади в органах місцевого самоврядування, були найвпливовішими особами в губернії.

Становище дворянства у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. та урядова політика стосовно цього стану знайшли відображення у низці досить ґрунтовних досліджень радянського періоду. Над цими питаннями працювали Ю. Соловйов, А. Корелін, В. Дякін та ін. [16]. Розглядаючи історію тогочасного привілейованого стану, дослідники звертали увагу на правові основи функціонування інституту предводителів дворянства. Останнім часом все більше уваги приділяється окремим, найвідомішим представникам дворянського стану Катеринославської губернії періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. [8]. Однак, комплексного дослідження, присвяченого вивченню інституту предводителів дворянства губернії, створенню їх соціокультурного портрету немає, що і визначає актуальність та мету цієї статті.

Джерелознавчу базу розвідки складають у першу чергу формулярні списки губернських та повітових предводителів дворянства. Важливим джерелом також були щорічні адрес-календарі та пам'ятні книги Катеринославської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. [12].

Слід зазначити, що предводитель дворянства – виборна посада в системі станового самоврядування дворянства і одночасно в системі місцевого самоврядування. Дворяни, що займали такі посади, перебували на державній службі. Губернські і повітові предводителі дворянства, незалежно від обрання їх на наступне

трьохліття, після перебування двох термінів на посадах отримували нові чини, згідно «Табеля про ранги». Так, губернський предводитель дворянства отримувачин статського радника, а повітовий – чин колежського радника. Після ж відпрацювання трьох трьохліть вони отримували чини дійсного статського радника та статського радника відповідно [18, с. 37].

До основних обов'язків як губернського, так і повітових предводителів дворянства входили: відкриття дворянських зібрань, головування в них та підтримання правопорядку, головування на дворянських виборах, прийняття присяги обраних на різні посади, затвердження їх на посадах та закриття зібрань, участь у складанні дворянських книг, участь у справі розвитку народної освіти, участь у виборах кандидатів на посаду земських дільничних начальників [11, с. 46]. Крім зазначених, до обов'язків губернського предводителя дворянства входило: розгляд прохань службовців, обраних на посади дворянством, про звільнення їх від служби; головування в губернських земських зборах; участь у губернській оціночній комісії; головування в губернському виборному зібранні для обрання членів Державної думи. Додатково до кола обов'язків повітових предводителів дворянства відносилось: головування в органах дворянської опіки; головування в повітових піклувальних дитячих притулках; головування в повітових земських зборах. Повітовий предводитель дворянства був також розпорядником місцевих дворянських справ і коштів та був своєрідним посередником між владою і місцевими дворянами [11, с. 47]. Згадаємо також, що наприкінці XIX – початку XX ст. повітові предводители дворянства в Катеринославській губернії виконували обов'язки голови податкового відділу, комітету піклувальників про народну тверезість, відділу військової присутності, земельної комісії, училищної ради, були членами губернського статистичного комітету. Відповідальним предводителем був лише перед особами, які його обрали – місцевими дворянами [18, с. 5].

Треба зазначити, що посада губернського предводителя дворянства в Катеринославській губернії була впроваджена Жалуваною грамотою російському дворянству Катерини II у 1785 р. Згідно з цим документом предводитель дворянства раз на три роки обирався на посаду губернським дворянським зібранням з числа дворян, що мали землі на території губернії. Предводитель губернського дворянства як офіційний представник місцевої дворянської корпорації вів не тільки внутрішньостанові справи, а й був безпосереднім учасником загального управління губернією.

Наприкінці XIX – початку XX ст. посаду губернського предводителя дворянства на Катеринославщині посідали Ананій Петрович Струков (1886–1902 рр.), Михайло Ілліч Миклашевський (1902–1908 рр.) та Микола Петрович Урусов (1908–1917 рр.) [5, с. 47].

Ананій Петрович Струков народився у 1850 р. у родині потомствених дворян Катеринославської губернії, закінчив Санкт-Петербурзький університет зі ступенем кандидата прав, мав придворне звання гофмейстера [15, с. 5].

Михайло Ілліч Миклашевський народився у 1853 р. у родині потомствених дворян, освіту отримав в Імператорському Олександрівському ліцеї і був також гофмейстером двору Миколи II [14, с. 8].

Князь Микола Петрович Урусов народився у 1863 р. у Катеринославській губернії і належав до одного з найстаріших та найтитулованіших родів Російської імперії. Він закінчив Олександрівський ліцей, дослужився до чину тасмного радника та шталмейстера [14, с. 328].

Отже, всі губернські предводители дворянства регіону зазначеного періоду були вихідцями з потомствених дворян, мали вищу освіту, були православними. Вік їх призначення на посаду становив від 36 до 49 років, коли вони вже мали необхідний для такої відповідальної посади досвід та перебували у розквіті своїх інтелектуальних сил.

Повітовими предводителями дворянства наприкінці XIX – початку XX ст. були у Бахмутському повіті Катеринославської губернії Олександр Олександрович Карпов (1893–1899 рр.), Федір Олександрович Бантиш (1899–1906 рр.) та Костянтин Іванович Карпов (1906–1916 рр.).

У Верхньодніпровському повіті посаду повітового предводителя дворянства послідовно займали: Ераст Костянтинович Бродський (1883–1908 рр.), Микола Порфірійович Лабінський (1908 р.), Володимир Володимирович Закржевський (1909 р.), Олексій Гаврилович Харченко (1910 р.), Всеволод Ерастович Бродський (1911–1916 рр.).

У Катеринославському повіті згадану посаду обіймали: Володимир Федорович Малама (1883–1896 рр.), Михайло Ілліч Миклашевський (1896–1902 рр.), Володимир Володимирович Малама (1902–1916 рр.).

У Маріупольському повіті предводителями дворянства у згаданий період були Іван Вікторович Канкрін (1883–1896 рр.), Петро Валерійович Каменський (1896–1908 рр.), Сергій Вікторович Ковалевський (1908–1913 рр.), Сергій Васильович Бахірев (1913–1916 рр.).

У свою чергу дворян Новомосковського повіту очолювали: Михайло Володимирович Родзянко (1886–1893 рр.), Михайло Васильович Курілін (1893 р.), Петро Федорович Белінгаузен (1896 р.), Євген Миколайович Жданов (1897 р.), Петро Олексійович Ган (1899–1905 рр.), Сергій Миколайович Родзянко (1905–1916 рр.).

В Олександрівському повіті керманічами місцевого дворянства були: Іван Вікторович Канкрін (1886–1905 рр.), Микола Олександрович Каришев (1905 р.), Валеріан Семенович Миргородський (1905–1908 рр.), Олексій Федорович Левшин (1908–1911 рр.), Валеріан Семенович Миргородський (1911–1916 рр.).

У Павлоградському повіті провід серед дворянства тримали: Андрій Петрович Письменний (1880–1889 рр.), Володимир Семенович Коростовцев (1889–1902 рр.), Микола Михайлович Зарудний (1902–1916 рр.).

У Слов'яносербському повіті предводителями наприкінці XIX – початку XX ст. були Олександр Олексійович Константинов (1886–1889 рр.) та Сергій Михайлович Ільєнко (1889–1916 рр.).

Усі повітові предводителі дворянства були православними, вихідцями з дворянських родів внутрішніх губерній Російської імперії. На час призначення на цю посаду більшість з них мали вік від 35 до 50 років. Наймолодшим серед них був Маріупольський повітовий предводитель дворянства С. В. Ковалевський, якому на час обрання на цю посаду виповнився лише 31 рік. Найстарішим був предводитель дворянства Слов'яносербського повіту С. М. Ільєнко.

Видається важливим звернути увагу на сімейний стан предводителів дворянства краю. На час призначення їх на посади всі вони були одруженими, переважно на доньках дворян або військових. Майже всі вони мали дітей, в середньому в родині було дві-три дитини. Траплялися випадки, коли посаду повітового предводителя дворянства обіймали з невеликою перервою батько та син. Так, представники відомого в Катеринославській губернії роду дворян Бродських, які мали родові маєтки у Верхньодніпровському повіті, неодноразово обиралися на посаду місцевого предводителя дворянства: у 1883 р. Бродський Ераст Костянтинович, а в 1910 р. його син Бродський Всеволод Ерастович. Така ж ситуація спостерігається і в Катеринославському повіті, де представники дворянського роду Малама двічі займали посади повітового предводителя дворянства. Спершу це був Малама Володимир Федорович – у 1883–1896 рр., а з 1902 по 1916 рр. його син Малама Володимир Володимирович [10, с. 62]. У своєрідний спадок посада повітових предводителів дворянства передавалася і у родині новомосковських поміщиків Родзянків.

Опрацювання формулярних списків повітових предводителів дворянства та відповідних статистичних видань кінця XIX – початку XX ст., на жаль, не дають можливості стовідсотково відтворити освітній рівень повітових предводителів дворянства Катеринославської губернії. Однак, можна з певністю стверджувати, що більшість повітових предводителів дворянства належали до найбільш освіченої категорії тогочасного населення. Вони, в основному, мали вищу освіту, закінчували Харківський, Новоросійський університет або університет Св. Володимира у м. Києві. Так, Харківський університет закінчив С. В. Бахирев, освіту в Новоросійському університеті отримав Є. К. Бродський, в університеті Св. Володимира вчився І. В. Канкрін.

Певний відсоток предводителів дворянства губернії мали юридичну освіту. Предводитель дворянства Олександрівського повіту М. О. Каришев певний час був професором у Московському сільськогосподарському інституті. Серед повітових предводителів дворянства були й ті, хто отримав військову освіту. Тут можна згадати О. О. Карпова та М. В. Родзянка, які навчалися в Пажеському корпусі в Петербурзі, а також М. П. Лабінського, який закінчив юнкерське училище.

Середню освіту мав В. С. Миргородський, який закінчив гімназію у Харкові. Серед повітових предводителів дворянства були й ті, що мали домашню освіту. Зокрема, повітовий предводитель дворянства Верхньодніпровського повіту О. Г. Харченко. Водночас звернемо увагу на той факт, що велика палітра різного роду навчальних закладів – університети, ліцеї, військові училища, які закінчували предводители дворянства, свідчить, що при обранні на посаду їхній освітній рівень не відігравав вирішального значення. Скоріш за все перевага віддавалася тим із них, хто на час обрання вже якимось чином відзначився своєю компетенцією, завоював повагу у дворянському середовищі.

Важливим також є питання щодо класу чинів повітових предводителів. У табл. 1, наведено дані, що демонструють чини, які мали повітові предводители дворянства регіону на час їх призначення на посаду. Із 30 осіб, які перебували на посадах повітових предводителів дворянства Катеринославської губернії в досліджуваний період, нам вдалося достовірно встановити чини 21 предводителя. Крім того відомо, що В. С. Коростовцев (предводитель у Павлоградському повіті) на час обрання на цю посаду якогось певного чину не мав.

Таблиця 1

Клас чину повітових предводителів дворянства

Класи чинів	Показники по повітах							
	Бахмутський		Верхньодніпровський		Катеринославський		Маріупольський	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
4-й								
5-й	1	33.3			1	33.3	1	33.3
6-й			1					
7-й					1	33.3		
8-й	1	33.3			1	33.3	1	33.3
9-й								
10-й								
11-й								
12-й	1	33.3					1	33.3
Всього	3	100	1	100	3	100	3	100
	Новомосковський		Олександрівський		Павлоградський		Слов'яносербський	
4-й			1	25	1	50		
5-й								

Закінчення табл. 1

Класи чинів	Показники по повітах							
	Бахмутський		Верхньодніпровський		Катеринославський		Маріупольський	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
6-й	1	33.3			1	50		
7-й								
8-й			1	25				
9-й	1	33.3	1	25				
10-й	1	33.3					1	50
11-й								
12-й			1	25			1	50
Всього	3	100	4	100	2	100	2	100

Примітка. Складено за [4; 10].

Отже, переважна більшість повітових предводителів дворянства були призначені на посаду, маючи чини від 8-го до 12-го класів. Звичайно, це був досить невисокий рівень, але саме служба на цій посаді давала можливість досить швидкого подальшого просування кар'єрними сходами. Тож сім повітових предводителів дворянства регіону закінчували службу на зазначеній посаді уже в чині 4-го класу (дійсний статський радник).

Для характеристики соціально-історичного портрету повітового предводителя дворянства Катеринославщини важливе значення має стаж їх роботи на зайнятій посаді. Автором було визначено стаж роботи всіх 30 повітових предводителів. Інформація про це наведена нами у табл. 2.

Таблиця 2

Стаж роботи повітових предводителів дворянства на цій посаді

Роки	Показники по повітах							
	Бахмутський		Верхньодніпровський		Катеринославський		Маріупольський	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
1–3			3	60	1	33.3	1	25
4–5			1	20			1	25
6–10	3	100			1	33.3		
11–15					1	33.3	2	50
16–20								
більше 20			1	20				
Всього	3	100	5	100	3	100	4	100
Роки	Новомосковський		Олександрівський		Павлоградський		Слов'янськський	
1–3	3	50	2	50			1	50
4–5								
6–10	2	33	1	20	1	33		
11–15	1	17			2	67		
16–20			1	20				
більше 20							1	50
Всього	6	100	4	100	3	100	2	100

Примітка. Складено за [3; 7; 12; 13].

З табл. 2 можна побачити, що тільки один повітовий предводитель дворянства Катеринославської губернії І. В. Канкрін обіймав свою посаду від 16 до 20 років (3 %), більше 20 років стажу мали 2 особи (7 %), така ж кількість – 2 особи (7 %)

мали стаж роботи від 4 до 5 років, від 11 до 15 років на посаді повітового предводителя дворянства перебували 6 осіб (20%), від 6 до 10 років стажу мали 8 осіб (27%), від 1 до 3 років обіймали свої посади 11 осіб (37%). Отже, приблизно 70% всіх предводителів обіймали свої посади від 1 до 10 років.

Підводячи підсумки, треба зазначити, що інститут предводителів дворянства – це була організація, яка існувала в абсолютистській, монархічній державі, якою тоді і була Російська імперія. У свою чергу зворотний зв'язок на тогочасну політичну систему та правлячий режим створювали особи, які очолювали владу на місцях. До останніх відносяться і предводители дворянства Катеринославської губернії. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що посади предводителів дворянства Катеринославщини кінця XIX – початку XX ст. займали православні особи, вихідці з дворянського стану переважна більшість з яких мали вищу цивільну, а незначна кількість осіб й військову освіту. На час призначення на посаду вони частіше за все були вже у достатньо зрілому віці. Перебували ж на посадах переважно від 3 до 10 років. Максимальна тривалість знаходження на посаді повітового предводителя дворянства губернії у вказаний період становила 25 років. Для частини предводителів дворянства перебування на посаді керівника місцевого дворянства було останнім місцем служби перед виходом на пенсію.

Ось у руках саме таких осіб і знаходилося управління корпоративною організацією вищого стану Катеринославщини. Певні особливості розвитку регіону у добу пізнього самодержавства, без сумніву, наклали свій відбиток на корпус предводителів дворянства губернії, який, як і сама монархія, був ліквідований Лютневою революцією 1917 р.

Бібліографічні посилання

1. Вєсь Екатеринослав на 1898 г. – Екатеринослав, 1898.
2. Вєсь Екатеринослав на 1899 г. – Екатеринослав, 1899.
3. Вєсь Екатеринослав на 1905 г. – Екатеринослав, 1905.
4. Вєсь Екатеринослав на 1910 г. – Екатеринослав, 1910.
5. Діячі державної влади та місцевого самоврядування Дніпропетровської області : історичні нариси : у 2 т. – Д., 2009. – Т. 1.
6. **Дякин В. С.** Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907–1911 гг. / В. С. Дякин. – Л., 1978.
7. Екатеринославская губерния. Вып. 3. Памятная книжка и Адрес-календарь 1903 года. – Екатеринослав, 1903.
8. **Копач А. П.** Катеринославські губернські предводители дворянства в портретній колекції Дніпропетровського національного історичного музею [Електронний ресурс] / А. П. Копач. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ikp/2011_8/16.pdf
9. **Корелин А. П.** Дворянство в пореформенной России. 1861–1904 / А. П. Корелин. – М., 1979.
10. **Кочергін І. О.** Образ маршалка повітового дворянства доби реформ Олександра II (на прикладі життя і діяльності А. П. Письменного) [Електронний ресурс] / І. О. Кочергін. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ikp/2011_8/5.pdf.
11. Полное собрание законов Российской империи – СПб., 1899 – Т. IX. – Кн. 1. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/205/1.html>
12. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 1278, оп. 9, д. 668.
13. РГИА. – Ф. 1287, оп. 25, д. 2680.
14. РГИА. – Ф. 1283, оп. 1, д. 23.
15. РГИА. – Ф. 1283, оп. 1, д. 26.
16. **Соловьев Ю. Б.** Самодержавие и дворянство в конце XIX века / Ю. Б. Соловьев. – Л., 1973.
17. **Тимошенко В. І.** Губернські предводители дворянства Правобережної України другої половини XIX ст. : соціокультурний портрет / В. І. Тимошенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2009. – Вип. XVI. – С. 288–295.

18. Циганенко Л. Ф. Предводители дворянства Південноукраїнських губерній Російської імперії кінець XVIII – початок XX ст. [Електронний ресурс] / Л. Ф. Циганенко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2011-3/11_tciganenko.pdf.

Надійшла до редколегії 20.01.2012

УДК 94 (477.63) «18/19»

Л. В. Гриженко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАН МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Розглянуто загальний стан медичного обслуговування жителів міст Катеринославської губернії на межі XIX–XX ст.

Ключові слова: медичне обслуговування, лікарні, аптеки, медичний персонал, міське населення.

Рассмотрено общее положение медицинского обслуживания жителей городов Екатеринославской губернии на рубеже XIX–XX вв.

Ключевые слова: медицинское обслуживание, больницы, аптеки, медицинский персонал, городское население.

The general of medical service of the urban population of Katerinoslav province is considered on verge of the 19–20-th centuries.

Key words: medical service, hospitals, pharmacies, medical personnel, urban population.

Стан медичного забезпечення значною мірою впливає на рівень життя та добробут населення. Тому глибоке вивчення медичного обслуговування є надзвичайно важливим. Через діючу в містах Катеринославської губернії систему охорони здоров'я можна простежити розвиток урбаністичних та демографічних процесів, визначити рівень смертності та народжуваності, оцінити масштабність поширення громадської та приватної благодійності. Безумовно, це допоможе відтворити і загальну картину благоустрою міського середовища регіону, а разом з тим – особливості розвитку капіталістичного суспільства наприкінці XIX – початку XX ст. у цілому.

У дореволюційній науковій літературі тема стану медичного обслуговування залишилася осторонь уваги дослідників. Натомість у радянській історіографії це питання знайшло своє відображення лише в загальних дослідженнях, присвячених вивченню становища робітничого класу в період становлення капіталістичного ладу. Серед них перш за все треба згадати праці Я. І. Лівшина, Ф. Є. Лося, О. О. Нестеренка [34; 36; 39]. У дослідженнях сучасних вітчизняних науковців – Т. Д. Липовської, В. Б. Молчанова, В. С. Старостіна, А. Ф. Стародубова – розширюється спектр проблем стосовно вивчення питань медичного обслуговування населення у модернізаційну добу [35; 38; 65; 67].

Вагоме значення у висвітленні даного питання має масив історичних джерел, що представлений звітами і постановами губернських та повітових земських зборів, звітами катеринославських губернаторів, лікарсько-санітарними хроніками, пам'ятними книгами та довідковими виданнями, матеріалами Загальноросійського перепису населення 1897 р. Досить інформативними тут є також дореволюційні періодичні видання.